

Розділ II. Особливості психічного розвитку особистості на різних етапах онтогенезу

Алієв Е.

Особливості усвідомлення юнаками особистого досвіду

За новими концептуальними підходами до освіти, організація навчально-виховного процесу розглядається як набуття учнями багатогранного досвіду у різноманітних видах міжособистісної взаємодії, навчально-пізнавальної й суспільно-практичної діяльності, що засвідчує суб'єктивну позицію учнів в оволодінні знаннями, уміннями, соціальними нормами й моральними цінностями.

Такий підхід забезпечує сприйнятливі умови для соціального й особистісного розвитку учнів, що у старшому шкільному віці пов'язаний з їхнім самовизначенням, виробленням власної позиції й накресленням життєвих планів. Це завдання можна досягнути шляхом організації навчально-виховного процесу у напрямі формування у старшокласників особистісного досвіду. Між тим, старшокласник уже має величезний власний досвід, який потребує узгодження з тими його складовими, які формуються. Неузгодження елементів досвіду може призводити до внутрішніх протиріч, вирішення яких сприятиме розвитку особистості. Невирішені протиріччя можуть спровокувати виникнення глибоких внутрішньо особистісних конфліктів, які, навпаки, заважатимуть процесу становлення особистості старшокласника. Тому проблема досвіду старшокласників потребує ґрунтовного вивчення.

Велике різноманіття суперечливих уявлень про природу досвіду є ознакою, що ми маємо справу зі складним психічним утворенням. Досвід як складову розвитку особистості обґрунтовано в працях Р. Бернса, І. Д. Беха, Л. С. Виготського, В. А. Козакова. Аналіз різноманітних видів досвіду здійснено в дослідженнях К. К. Платонова, С. Л. Рубінштейна. Психологічні аспекти формування соціального досвіду учнів розглянуто в працях В. І. Войтко, А. В. Петровського, Л. Д. Сакаль. Особливості поєднання набутого досвіду учнів із новими знаннями, уміннями й навичками обґрунтовано у працях Ю. В. Сенько, М. М. Скаткіна, І. С. Якиманської. Деякі параметри поняття "особистісний досвід" проаналізовано в дослідженнях Т. С. Кириленко, О. М. Лактіонова, Н. В. Суркової. Теоретичні основи формування індивідуального досвіду вивчали Є. Ю. Артем'єва, О. М. Лактіонов. Результати дослідження зазначених вище науковців показали, що досвід є складовою розвитку особистості, результатом і умовою її життєдіяльності, особистісним надбанням, через яке вона сприймає й оцінює зовнішні впливи. Досвід - це перш за все сукупність всього того, що відбувається з людиною в її житті (реальність) і що вона усвідомлює; людина

може мати досвід про саму себе, про свої здібності, про свої чесноти і вади, людина також може мати досвід і про думки, ідеї, знання (внутрішній досвід).

Досліджуючи психологічні особливості усвідомлення власного досвіду, ми вважаємо за доцільне зосередити свою увагу на юнацькому періоді, оскільки це період самовизначення та побудови плану на все життя.

Психологічний аналіз досвіду полягає у виявленні особливостей і джерел суб'єктивного досвіду, визначенні його місця у структурі особистості. Отже проводячи дослідження ми визначили: Об'єкт дослідження: розвиток особистості в юнацькому віці. Предмет дослідження: психологічні особливості усвідомлення досвіду в ньому юнацькому віці. Мета дослідження полягає у вивченні психологічних особливостей усвідомлення досвіду в ранньому юнацькому віці та їх вплив на життєве самовизначення юнака.

Проблема досвіду людини залишається актуальною для сучасних наукових досліджень. У психологічних дослідженнях досвід розглядається як складова структури особистості, а його формування як один із напрямків особистісного становлення й розвитку молодшої людини. Вважається, що досвід є особливою “призмою”, через яку особистість сприймає, оцінює будь-який соціальний вплив, визначає його значущість для себе [5].

У структурі досвіду психологічні дослідження виокремлюють, з одного боку, знання, уміння й навички, набуті в процесі діяльності та спілкування, а з другого – чуттєвий досвід, своєрідні почуття, переживання окремих моментів, що залишили свій відбиток у внутрішньому житті людини.

Науковці виокремлюють різні види досвіду. В дослідженнях досвід, що формується протягом багатогранного життя людини під впливом розмаїття її практичної діяльності, визначається як життєвий (Л. І. Божович, В. І. Ковальов, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн). Про необхідність оволодіння насамперед соціальним досвідом як таким, що виокремлює людське існування від тваринного, твердили провідні вчені (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн та ін.). Вони зазначали, що на відміну від видового досвіду, природженого, генетичного, соціальний досвід – це втілене у продуктах матеріального та духовного виробництва, узагальнене та символічне культурологічне суспільне уявлення про світ та людину. Суб'єктивний досвід – це досвід поведінки і життєдіяльності, що пережито і переживається, під час якої людина визначає свої можливості, правила організації діяльності. Він набувається дитиною ще до школи в конкретних умовах сім'ї, в процесі сприймання і розуміння нею світу людей і речей. Суб'єктивний досвід, як зазначає І. С. Якиманська [6], називають ще власним, особистісним стихійним, життєвим, індивідуальним тощо. Н. В. Чепелева зазначає, що особистий досвід задається тими чи іншими життєвими ситуаціями і присвоюється людиною мов би «автоматично», без переробки та осмислення. Якщо особистий досвід людини, як сума її перебувань у різноманітних

життєвих ситуаціях, був підданий вербалізації й рефлексії, мова йде про досвід особистісний [5]. Одиницею особистісного досвіду є смисл, який "згортає" подію, виступаючи опорою у розумінні себе або ж пред'явленні своєї позиції іншому.

Отже, родовим поняттям по відношенню до особистого досвіду є життєдіяльність. Саме досвід є умовою й результатом активності особистості як суб'єкта власного розвитку. По-перше, досвід є головним критерієм відбору вагомих й необхідних впливів для особи; по-друге, у досвіді нагромаджуються тільки значущі для неї її здобутки. На психологічному рівні досвід визначає все те, що переживається й оцінюється людиною як особистісно значуще для неї у процесі взаємодії з середовищем.

Особистісний досвід старшокласника необхідно розглядати у єдності з процесом вибору й організації життєвого шляху, що зумовлений психологічними особливостями й появою новоутворень у розвитку учнів юнацького віку. Суть цього поняття – процес й результат особистісного способу буття, що виявляється у внутрішній й зовнішній активності учнів як суб'єктів різних видів життєдіяльності.

Особистісний досвід старшокласника тісно пов'язаний з вибором та організацією життєвого шляху, оскільки він набувається в процесі життєдіяльності людини, зокрема, особистісного способу буття, а також його розвиток є закономірним явищем формування в учнів старшого шкільного віку потреби у самовизначенні, як професійному так й особистісному, відкриття свого внутрішнього світу [1].

Одним з компонентів особистісного досвіду старшокласників є досвід визначення особистісної позиції; що виявляється у виробленні учнями власного ставлення до соціальних, моральних, громадянських цінностей, оцінці своїх якостей та поведінки, виокремленні цінностей, що є найбільш вагомими для організації їхньої життєдіяльності [2].

Досвід накреслення старшокласниками життєвих планів означає планування конкретної програми життєдіяльності, що визначає життєві наміри старшокласників, їхню мотиваційну готовність до реалізації особистісної позиції, вибір життєвої перспективи, виокремлення конкретних завдань життєдіяльності, способів їхнього досягнення, напрями особистісного самовдосконалення, відповідно до життєвої перспективи. Якщо об'єктивне значення запланованих видів діяльності й поведінки набувають особистісного сенсу для юнаків, тобто їхні цілі й мотиви співпадають, то вибір й виконання життєвих планів переживаються учнем й приносять йому задоволення, що в свою чергу вказує на гармонійне функціонування особистісного досвіду, ефективність його свідомого використання в процесі особистісного самовизначення, самовдосконалення [4].

Для дослідження особливостей усвідомлення досвіду та виявлення його особливостей у досліджуваних юнацького віку були використані біографічні методи, зокрема: "Автобіографія", "Майбутня автобіографія" [3].

Використання автобіографічного методу обґрунтовано тим, що кожній особистості властивий специфічний мотив "мати самопрезентацію історії власного існування", що реалізується на рівні створення історії життя. Матеріалом для її створення виступає зміст автобіографічної пам'яті. За своєю природою автобіографічна пам'ять не репродуктивна, а реконструктивна. В автобіографії новий досвід усвідомлюється на підставі минулих спогадів, змінюючи їх конфігурацію, смисл і роль в загальній "лінії життя". Минуле не статичне, воно змінюється під впливом минулого досвіду.

Одиницями, що створюють систему автобіографічної пам'яті, виступають біографічні події. Але автобіографія повинна аналізуватися не лише на рівні подій свого функціонування — мікрорівні, але й на макрорівні цілісного уявлення про свій життєвий шлях. Автобіографія в більшості випадків відповідає всім ознакам тексту-нарративу в процесі породження якого людина усвідомлює власний досвід, що сприяє самопізнанню та саморозвитку особистості.

В дослідженні брали участь 50 учнів 10-11 класів однієї з Криворізьких гімназій. Дослідження було проведено саме з особами юнацького віку, оскільки, на нашу думку, нарративи, які породжують особи даного віку, найменше, стереотипізовані, що дає змогу їх всебічного аналізу. Юнацький вік зацікавив нас з тієї точки зору, що психологічний смисл періоду тісно пов'язаний з розвитком самосвідомості, вирішенням задач професійного самовизначення і вступом в доросле життя.

Аналіз результатів проводився за принципом контент-аналізу, першим етапом якого був вибір категорій. В якості категорій виступали значущі рубрики, відповідно до яких класифікувався зміст. В якості одиниці реєстрації виступали слово та тема.

З метою контент-аналізу автобіографічних текстів, отриманих в дослідженні, розроблено схему кількісного аналізу автобіографії (табл. 1).

Таблица 1

Схема контент-аналізу

Категорії	Одиниці аналізу
Соціальні ролі	Дочка (син), учень, студент, друг, товариш, громади мати (батько), працівник, службовець, інші ролі
Життєві цілі	Становище в суспільстві, престиж; сім'я, шлюб; міжособистісні стосунки; матеріальний достаток; професійний ріст; особистісний ріст
Самоопис	Позитивні характеристики. Негативні характеристики
Загальна кількість подій	Всі події, незалежно від ставлення до них автора
Кількість позитивних подій життя	Події, які автор сприймає як позитивні
Кількість негативних подій життя	Події, які автор сприймає як негативні
Кількість нейтральних подій	Формальні дати та події життя
Кількість невизначених подій	Події, до яких автор не визначив свого ставлення

За даною схемою було проаналізовано автобіографії досліджуваних старшокласників і підраховано, з якою частотою зустрічаються ті чи інші одиниці аналізу, що відповідають визначним категоріям.

Свої соціальні ролі описували всі досліджувані без винятку. Ролі зустрічалися з наступною частотою: дочка (син), член сім'ї – 100 % досліджуваних; учень – 100 %; друг (товариш) – 62 %; громадянин – 12 %; ролі, пов'язані з виконанням соціальних доручень – 5 %.

Ми вважаємо, що при описанні соціальних ролей розкривається особисте ставлення автора до того становища, яке він посідає в суспільстві, що виражається в прийнятті чи неприйнятті певних соціальних ролей. Зокрема, и досліджуваних юнацького віку не задовольняє роль дочки (сина), тобто зафіксоване негативне ставлення до цієї ролі, що може, приклад, свідчити про напружені стосунки в сім'ї. 24 % — з негативної точки зору розкривають роль учня. 22 % досліджуваних не висловлюють свого ставлення до тих ролей, які вони виконують в суспільстві, що також може бути показником неприйняття свого становища або невдоволення ним.

Аналізуючи результати отримані при проведенні методики "Майбутня автобіографія" з досліджуваними юнацького віку, ми отримали наступні дані: роль чоловіка (дружини) виділяють 86 % від загальної кількості досліджуваних; ролі, пов'язані з професією - 66%; батько (мати) – 48 %; громадянин – 6 %.

До соціальних ролей, що виділяються в майбутній автобіографії 66% досліджуваних ставляться позитивно, 20% - не висловлюють свого ставлення, сприймають їх невизначено (двоєко), з одного боку як позитивні, з іншого як негативні - 12, і лише 2% досліджуваних не приймають своїх соціальних ролей.

Досліджувані юнацького віку в своїх автобіографіях виокремлюють наступні цілі: шлюб, сім'я - 76% досліджуваних; матеріальний достаток - 80%; професійний зріст - 56%; особистісний зріст-20%; соціальний статус, престиж - 40%; невизначеність цілей (цілі не розкриваються) - 12%.

На нашу думку, визначення майбутніх цілей є не лише елементом планування свого життєвого шляху, розкриття певних очікувань від майбутнього, але й дає можливість усвідомити своє життя як єдине ціле. Невизначеність може сприяти "розірваності" життя, неможливості усвідомити його як єдине ціле осмислити свій життєвий шлях в широкій перспективі.

В категорії "самоопис" визначалась кількість позитивних чи негативних власних характеристик, які описували досліджувані. Серед досліджуваних юнацького віку свої позитивні риси та якості описували 50 % від загальної кількості досліджуваних, негативні - 20%, 30% досліджуваних не визначали ні позитивних ні негативних характеристик. В майбутній автобіографії із позитивної точки описували себе 80% досліджуваних, 4% - негативного боку, 16 % - не визначили своїх рис та якостей. Отримані результати дають змогу зробити висновок, що частина досліджуваних

переважає негативне ставлення до власної особистості. Це може бути пов'язано з невдоволенням собою, переживанням певних травмуючих ситуацій, із заниженою самооцінкою, невпевненістю в собі, неприйняттям власних рис та якостей. На нашу думку, ці фактори можуть гальмувати процес розвитку особистості. Невизначене ставлення до себе може бути наслідком неусвідомлення "Я - концепції", нерозуміння власної особистості, своїх позитивних сторін недоліків. Нерозкриття власних рис та якостей може свідчити про наявність захисних механізмів, що гальмують процес самопізнання та саморозкриття.

Проводячи контент-аналіз автобіографій, ми також підраховали кількість подій, що описували досліджувані юнацького віку. Переважно позитивні події життя описували 44 % досліджуваних, негативні події — 12 %, 16% досліджуваних не визначились у своєму ставленні до подій власного життя, ті ж події вони могли описувати як позитивні та негативні одночасно. У 28% - спостерігався лише формальних дат та подій свого життя, без жодного виявлення ставлення до них автора. В майбутній автобіографії переважно позитивні події життя описували 62 % досліджуваних старшокласників, негативні — 8 %. Невизначене ставлення ми зафіксували у 6 % досліджуваних, а 24 % - описували формальні дати та події життя.

Насиченість автобіографічних текстів виявляється в кількості подій, описаних в автобіографії. З нашої точки зору, чим детальніше розкриває людина ту чи подію, тим більш вагомим вона є для неї. 78 % досліджуваних юнацького розкривають більшу кількість подій в автобіографії порівняно з майбутньою біографією. В процесі написання автобіографії, особистість визначає не лише етапи свого життєвого шляху, але й його зміст, тобто, розкриваються події, які людина сприймає як частину власного життя. Між тим, нейтральне та невизначене ставлення до подій власного життя, на нашу думку, заважає усвідомленню особистого досвіду, перешкоджає рефлексії важливих моментів свого розвитку, а значить уповільнює становлення самосвідомості.

Досвід стає істинним надбанням особистості за умови внутрішнього смислового перетворення його структурно-функціональних елементів, в якому провідна роль належить інтерпретаційним комплексам. Функціонування і розвиток особистості в життєвому просторі великою мірою буде залежати від наявності в неї інтерпретаційних ресурсів, які забезпечують перетворення особистого досвіду в особистісний.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни: Монография / К. А. Абульханова-Славская – М.: Мысль, 1991. – 290с.
2. Буякас Т. М. Личностное развитие в условиях работы самопонимания, опосредствованной символами //Вопросы психологии. – 2000. – №1. – С. 96-108.

3. Варбан М.Ю. Диагностика профессиональных ожиданий в юношеском возрасте / Т. М. Варбан // Практична психологія та соціальна робота. - 1999. - № 3. – С. 5-9.

4. Кон И. С. Психология старшеклассника: Пособие для учителей / Игорь Семенович Кон – М.: Просвещение, 1980. – 192с.

5. Проблеми психологічної герменевтики. Монографія / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.

6. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская – М., 1996. – 96с.

Благодарна А.

Особливості мислительної діяльності підлітків

В сучасній науці особливої гостроти набуває проблема мислительної діяльності підлітків, особливостей їхнього мислення.

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що лише в підлітковому віці під впливом навчання учень починає відзначати ймовірність або можливість наявності або відсутності якої-небудь ознаки, тієї чи іншої причини, явища, що пов'язане з розумінням того, що факти, події і дії можуть бути наслідком не однієї, а декількох причин.

До підлітків приходить вміння правильно міркувати, обґрунтовувати і доводити те чи інше положення більш-менш впевнено і правильно. І особливо інтенсивно здатність до міркування і доведення і абстрактне мислення починають розвиватися з вивченням широкого кола загальноосвітніх предметів також в підлітковому віці, тому дана тема представляє особливий інтерес для нашого дослідження.

Цей віковий період особливо плідний для розвитку абстрактного (словесно-логічного) мислення. Матеріал, який засвоюють діти у школі, вимагає вищого, ніж у молодших школярів, рівня навчально-пізнавальної і мислительної діяльності, водночас він спрямований на розвиток цієї діяльності. Учні повинні оволодіти системою наукових понять з математики, фізики, хімії. Саме ці предмети потребують нових способів засвоєння знань і спрямовані на розвиток теоретичного, тобто формального, рефлексивного (предметом аналізу є власна інтелектуальна операція) мислення. Оскільки мислення - вища форма відображення навколишнього світу, найбільш складний пізнавальний процес пізнання світу, властивий тільки людині, то дуже важливо розвивати і досліджувати розвиток мислення у дітей в період всього навчання в школі.

Дослідження даної теми дає нам зрозуміти, якими зв'язками оперує підліток незалежно від конкретного змісту завдань, які закономірності і чинники підліток здатний відкривати.

Згідно з поглядами Л.С.Виготського, підлітковий вік – це найнестійкіший і наймінливіший період, що відсутній у дикунів і за